

Rasûlullah'ın Yolculuklarının Tabloyla Zaman ve Mekân Boyutu

The Time and Place Dimention of Rasulallah's Journeys in the form of Charts

Halis DEMİR^a

^aİslam Hukuku BD,
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Sivas

Received: 26.07.2017

Received in revised form: 11.11.2017

Accepted: 21.11.2017

Available online: 20.03.2018

Correspondence:

Halis DEMİR

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku BD, Sivas,
TÜRKİYE/TURKEY
halisdemir2005@mynet.com

ÖZ Fiillerimiz zaman ve mekânla sınırlıdır. İnsan zaman ve mekân içerisinde yaşar. Zaman, olayların geçmişten bugüne ve geleceğe doğru birbirini takip ettiği insanın kontrolü dışında bir süreç olup, soyut bir kavramdır. Zaman, harekete anlam kazandırır. Mekân, tasavvur oluşturması bakımından önemlidir. Burada Rasûlullah'ın seferleri, gittiği mekânlar ve yolculuk süresi bir tablo olarak ortaya çıkarılmıştır. Rasûlullah'ın içerisinde bulunduğu olayları zaman ve mekân verileriyle beraber düşünmek örnek almak bakımından önemlidir. Gaye, siyer okumalarına farklı bir yaklaşım getirebilmektir. İlgili rivayetlerin sıhhati ve kaynaklarla teyidi bu çalışmanın amacı değildir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed; siyer; zaman; mekân; yolculuk

ABSTRACT Our deeds are limited by place and time. A human being lives in time and space. Time is a process that is out of human's control where incidents follow each other from past to present and toward the future, and it is an abstract concept. Time gives meaning to action. Rasullallah's military expeditions, the places which he had been to, the durations of journeys were presented in the form of charts in the sense that places create envisagement. Thinking about incidents that Rasulallah involved in with time and place inputs is important to take them as examples. Purpose is to be able to bring a different approach to reading siyar. The validity and confirmation from sources of relevant narratives is not the aim of this study.

Keywords: Hazrat Muhammad; siyar; time; place; travel

Yolculuklar, Rasûlullah'ın hayatında uzunca bir süre tutmaktadır. Bu yazıda Rasûlullah'ın yolculuklarına zaman ve mekân boyutuyla dikkat çekmek için bir tablo oluşturulmuştur. Bu yolculuklar tespitimize göre yaklaşık 23.000 km. mesafe ve 900 gün sürmüştür. Yolculukların üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmanın önemi kısaca şöyle izah edilebilir: Kur'an, hadis ve diğer kaynaklarda genel olarak anlatılan bazı bilgiler yolculuklar esnasında meydana gelmiştir. Dolayısıyla genel, mutlak olan bu bilgiler bazı bakımlardan mücerret ve belirli hale getirilebilir. Yolculuk gereği yeme-içme, ibadet, temel ihtiyaçların giderilmesi, dinlenme vb. sosyal faaliyetlerin tedariki ve yapılabilmesi çeşitli zorlukları beraberinde getirecektir. Yolculuklarda yaşanan bu meşakkat, zorluk ve sıkıntılar paylaşma, fedakârlık ve kanaat gibi duyguları da güçlendirecektir. Bu bilgilerin hafızada oluşacak şekilde netleşmesi farklı toplumların birlik ve beraberlik duygularının oluşması bakımından bazı ilkelerin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Konu üzerinde durmayı gerektiren diğer bir sebep de şudur: Hz. Peygamber'in hayatını konu alan siyer ilminin ana malzemesini, bir yoruma göre, O'nun hayatı ve savaşlarına dair rivayetlerin oluşturması da bu yolculuklar üzerinde yoğunlaşmayı önemli hale getirmektedir.¹ Hz. Peygamber'i anlamak ve anlatmak için muazzam bir edebiyat oluşmuştur.² Buna rağmen, bu tür tespitleri yapan bazı müellifler siyer çalışmalarının çoğuna aynı tarz ve üslubun hâkim olduğunu ifade etmektedirler.³ Bir başka tespite göre de, siyer malzemelerinin en fazla genişleme alanı olarak Hz. Peygamberin nesebi, risalet öncesi hayatı, irhasat haberleri, mucizeler ve şemail konularında gerçekleşmiştir.⁴ En azından bu ve başka tespitler Rasûlullah'ın hayatını farklı okuma ve anlatma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Yolculuklar üzerinde durulmasının, bir tablo şeklinde görsel olarak ifade edilmesinin eğitim ve öğretim bakımından da önemi bulunmaktadır. Çünkü kavram haritaları, şekiller ve tablolar bir olayın kavranmasına hizmet eden unsurlardır. Takvim, zaman çizelgeleri ve kronoloji din öğretimi materyalleri içerisinde yer alır.⁵ Din öğretiminde bazı eğitimciler materyal olarak tablolardan faydalanmaktadır.⁶ Şu husus dikkatlerden uzak tutulmamalıdır: Bu tür materyaller, mesela harita, plan, taslak, kroki ve tarih atlası 19. ve 20. yüzyılın tarih verileri arasındadır.⁷ Bu sebeple tarihin önceki dönemlerindeki bir mekân, zaman, olayın bu tür materyallerle anlatılması, eğitim-öğretime bir yandan kolaylık getirirken; diğer yandan yine uygulamanın güncelliğinden kaynaklanan çeşitli uyumsuzluk, belki çelişki ve hatalar ortaya çıkabilir. Burada tablodan kastımız ressamın kişi, eşya vb. şeyleri resim haline dönüştürmelere değil, bir ana fikir etrafındaki bilgilerin çizelge halinde bir araya getirilmesidir. Bu anlamda siyer yazımı kısaca bahsettiğimiz gibi, akademik bir faaliyet olmanın yanı sıra dini, edebi ve pedagojik unsurlar da ihtiva eden bir faaliyettir.

Üzerinde durduğumuz zaman ve mekân insan hayatını bize yansıtan iki önemli kavramdır. Bunlardan mekânın anlatıldığı coğrafya çeşitli bilimlere veri üretmektedir. Mekânın çok daha genel bir ifadesi olarak coğrafya, insanın dilini, rengini, kültürünü, milletini ve hayata bakışını yansıtabilir.⁸ Tarihi olaylar bir mekân içerisinde geçmesi sebebiyle mekân tasviri, olayların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Mesela çeşitli medeniyetlerin meydana gelmesiyle coğrafya arasında doğrudan irtibat vardır. Coğrafi şartlar tarihe şekil verir. Coğrafyanın alt dallarından beşerî coğrafya toprağın iskân edilmesinin şartları ve sonuçları hakkında bilgi verir. Tarihi coğrafya ise yerleşme yerlerinin kuruluş ve gelişmesi ile demografik, iktisadi ve sosyal konuları inceler.⁹ Bu sebeple Zeki Velidi Togan'ın ifadesiyle, "Coğrafyanın tarihe yardımcı bir ilim olması izaha muhtaç değildir. Coğrafyaya dayanmayan tarih kitabı tarih değil roman sayılmak icap eder. Tarihçiler için bilhassa tarihi coğrafya ve tarihi atlaslar mühimdir."¹⁰

¹ Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1985, s. 357-368; Selahattin Polat, "Siyerin Neliği Bağlamında Siyer Yazıcılığının Sorunları", *Siret Sempozyumu I*, Ankara 2012, s. 258.

² Türk İslam edebiyatında Hz. Peygamber'le ilgili edebî türler için bk. Bilal Kemikli, *Türk-İslam Edebiyatı*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 117-128; 2000-2010 yılları arasında hazırlanan siyer çalışmaları ve Kutlu Doğum programlarıyla ilgili istatistikî bilgiler için bk. Şaban Öz, "Son Dönem (2000-2010) Türkçe Siyer Kitaplarındaki Hatalar Çerçevesinde Siyer Yazıcılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Siret Sempozyumu I*, Ankara 2012, ss. 291-293.

³ Mutlu Gül, "Hadislerin Ma'nen Rivayeti Bağlamında Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatında Siyerin Kurgusal Anlatımı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, c. 25, sayı: 2; 61.

⁴ Haydar Öztürk, "Siyer Yazıcılığının Sorunları", *İktibas Dergisi*, Temmuz 2016, sayı: 452. www.iktibasdergisi.com/siyer-yaziciliginin-sorunlari, erişim: 18.10.2016.

⁵ Adem Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri*, Dem yayınları, İstanbul 2015; 292 vd.

⁶ Güneş, 314 vd.

⁷ Fatma Acun, "Tarih Kaynakları", ss. 119-150, *Tarih Nasıl Yazılır*, editör: Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012; 139.

⁸ Mehmet Bakır Şengül, "Romanda Mekân Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, c. 3, sayı:19; 536.

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011; 11.

¹⁰ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981; 27.

Mekânın siyer okumalarıyla alakasının daha net kurulabilmesi bakımından coğrafya tarih ilişkisine dair şu bilgiler de zikredilebilir. Nüfusun toprak üzerinde yayılması, nüfus sıklığı, ırk farklılığı, ekonomik, politik ve toplumsal örgütlenmelerin karakteri, toplumların gelişmesi ve çözülmesi, din inançlarının karakteri, aile ve evlenme biçimleri, şiir, edebiyat ve uygarlıklar coğrafya etmenleriyle anlatılmıştır.¹¹

Coğrafya bir tanıma göre insan eylemlerinden bağımsız olarak var olan, insanlar tarafından meydana getirilmeyen ve insanların müdahaleleri olmadan kendi kendine değişen evren olaylarıdır.¹² Bu cümle bize tarih okumalarıyla ilgili bir ipucu da vermektedir. Zira tabiat olayları tanrıtanımsız bir yaklaşıma göre kendiliğinden meydana gelirken, bize göre Allah'ın irade, kudret ve halkıyla meydana gelmektedir. Her iki bakış açısına göre de bu olaylar insan gücünün dışında, fakat onun üzerinde etkilidir. Coğrafya etmenleri çeşitli toplumsal olayları belirleyici etkileri farklıdır. Yiyecek, içecek, giyim, kuşam, barınma gibi temel ihtiyaçları karşılayan insan eylemleri ve bunları karşılayan toplumsal olaylar arasındaki ilişkiler diğer toplumsal olaylar arasındakilerden daha kesindir. Coğrafya ile ilişkisi doğrudan olan toplumsal olaylar şu altı gruba ayrılır: 1)Ev, barınma, yapı. 2)Yolların yönü ve karakteri. 3)Bitki yetiştirme. 4)Hayvan yetiştirme. 5)Maden işletme. 6)Bitki ve hayvan tüketimi. Bu altı temel faaliyetin dışında bulunan aile biçimi, devlet biçimi, din, kanunların karakteri, edebiyat, bilim vs. diğer toplumsal olaylarla coğrafyanın ilişkisi dolaylıdır.¹³

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılabilceği gibi her edebi tür, her bilgi aynı zamanda bir tarih kaynağıdır.¹⁴ Bazı bilimler tarihi malumatın değerlendirilmesinde daha büyük önem arz eder. Mesela sosyoloji toplum olaylarını açıklamak ve toplum sorunlarına çözüm önermek görevini yüklenmiş, değerini de bu şekilde kazanmıştır. Bu sebeple sosyoloji tarihi olaylarla ilgilenmek durumundadır.¹⁵ Sosyolojinin alt bilim dallarından sosyal tarih; sosyal grupların sosyal değerlerini yani örf, âdet, gelenek ve göreneklerini, inançlarını destanlarını, folklorunu, halk edebiyatını, mitolojisini, geleneksel el sanatlarını ele almaktadır.¹⁶ Yolculuk konusunu daha ayrıntılı inceleyebilmek için sosyoloji bilimi verileri gereklidir.

Bu incelemelerden faydasının olacağını ümit ettiğimiz bir yaklaşım, genel olarak insanlık tarihini, üretim tarzlarını dikkate alarak incelemektir. Kimi katılmadığımız yönleri olsa da bu bakış açısı, sosyal ilişkilerin bir kısmını izahta bize veriler sunabilir. Sosyolojik birer dönem olarak anlatılan toplayıcılık, avcılık, hayvancılık, ziraat ve el sanatları aynı zamanda geçim kaynakları olmuştur. İnsanların çevre, eşya, geçim, üretim ve sosyal ilişkilerinin bir açıklaması mahiyetinde olması bakımından bazı eserlerde arkeoloji vb. diğer bilimler ışığında tespit edildiği iddiasıyla ortaya atılan bu sosyolojik bilgiler; insan, çevre ve üretim ilişkileri üzerine değerlendirmeler yapmak suretiyle siyer okumalarımıza katkı sağlayabilir.

Asr-1 Saadet'te Hicaz bölgesinde tespitlerimize göre göçebelilik, avcılık, tarım, ticaret, el sanatları ve hayvancılık yaygındır, her biri farklı sosyolojik döneme işaret eden geçim vasıtalarıdır. Dolayısıyla ken-

¹¹ Nurettin Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995; 47.

¹² Kösemihal, 48.

¹³ Kösemihal, 49; Coğrafya etmenleriyle çeşitli toplumsal olaylar arasındaki ilişkiyi araştıran başlıca kuramlar için Kösemihal, bkz. s. 50.

¹⁴ Kurşun, 13.

¹⁵ Baykan Sezer, "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991; 1.

¹⁶ Gülin Karabağ, "Disiplinler arası Tarih Çalışması", ss. 223-258, *Tarih Nasıl Yazılır*, editör: Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012; 231.

disine has farklı tahlilleri gerektirmektedir. Bu bakımdan sosyolojik dönemlere dair bazı bilgilere genel olarak temas etmek yerinde olacaktır:

Toplumlar biraz da üretim ilişkileri merkeze alınarak şu şekilde tasnif edilmektedir: Avcı ve toplayıcılar, sonra kır toplumları, tarım toplumları, sanayileşmemiş uygarlıklar ve sanayi toplumları.¹⁷

Avcı ve toplayıcılar yaşamlarını, avcılık, balıkçılık ve yenebilir bitkilerin doğadan elde edilmesiyle kazanırlar. Bu kültürler, dünyanın kimi bölgelerinde var olmayı sürdürmektedirler. Bu dönemde göçebe bir yaşam biçimi hâkim olmuş, kalıcı meskenler yapılmamıştır. Kullanılan aletler, alet çakmak taşı, ağaç ve kemikten yapılmıştır. Bu hayat tarzı, doğada bulunan bitki ve hayvan varlığının kullanılmasına dayanmaktaydı. Bu sebeple insanların örgütlenmesi gerekiyordu. Yeryüzünde "savunma" ve "beslenme" ve "üreme" sorunları birliklerin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Neticede iş birliği ve dayanışma artmıştır. Bu birliklerde yeni nesil, yetişkinlerin davranışlarını görmüş ve bunları taklit etmiştir. Taklit, bazen insan, bazen hayvan veya bir bitki olabiliyordu, taklitler bireysel buluşlar kazandırılmakta, tecrübeler genç kuşaklara aktarılarak "birikim" sağlanmaktadır. Bu taklit ve birikim neticesini araç yapma şeklinde gerçekleştirmiştir.¹⁸

Avcı ve toplayıcı gruplar bitkileri ve hayvanları evcilleştirmeye başladıkça göçebe hayatı bırakmış ve yerleşim alanları kurmuşlardır.¹⁹

Yaşlılar grubu etkileyen önemli kararlarda söz sahibidirler. Güç farklılıkları azdır. Önemli kararlarda yetişkin tüm erkek üyeler bir araya toplanırlar. Bu toplulukların büyük bölümünün belirlenmiş toprakları vardır ve düzenli olarak yıldan yıla bu toprakları dolaşırlar.

Göç, mülkiyet oluşmadan var olan yaşam biçimidir. İnsanlar, yaşamlarını idame ettirebilmek adına, koşulların daha iyi olduğu coğrafyalara göçmüşlerdir. Sonra yerleşik hayata geçilmiştir. Göçebeler her daim bir iş bölümüne giderek, tüketebildiği kadarını üretmiştir. Bu toplumlarda erkek ava, savaşa gittiği için evi ve çocukları korumak kadına düşmüştür. Göçebelik, insan topluluklarının tarıma başlamasıyla sona ermiştir. Tarıma dayalı yaşama geçilmeden önce hayvancılıkla uğraşmakta ve hayvanların bakım ve besleme şartları göçerliğin doğal yaşama uyumunu gerektirmektedir. Göçebelikte insanların ve hayvanların iklime bağlı olarak ovaya inmesi ve dağa çıkması durumuna uyması, havanın doğal yaşantısına uyma vardır. İnsanlık, genel olarak on bin yıl öncesine kadar, avcı-toplayıcı bir geçim ve yaşam tarzı sürdürdü. On bin yıl önce büyük bir küresel ısınma yaşanmış, Dünya ısınmış, sulak alanlar artmış, ırmaklar kararlı bir akış rejimine kavuşmuş, bitki ve hayvan varlığı çoğalmıştır. Artan bitkisel varlık içinde sonra tarıma alınacak olan pek çok tür, tahıllar, pirinç, baklagiller, mısır, yabani örnekleri ağırlık kazanmıştır. İnsanlar bu türlerin yaşam alanları etrafında meskenler kurmaya başladılar. Bu süreçte bu bitkilerin, çevredeki küçük ve büyük baş hayvanların evcilleştirilmesi gerçekleşmiştir. Sonra tarım hayatı başlamıştır. Avcı-toplayıcı hayat hızla tasfiye olmuştur. Dünyanın büyük bölümünde tarım ve onunla birlikte gelişen hayvancılık geçim ve yaşam tarzı egemen hale gelmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında da avcı-toplayıcılıkla geçinen insan topluluklarına dünyanın bazı bölgelerinde rastlanabilmektedir.²⁰

¹⁷ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yayınları 2012; 39-43.

¹⁸ Avcı Toplayıcı Yaşam Tarzı ve Alet Teknolojisi, Kozmopolit Aydınlar, <https://evrimteorisonline.com/erişim.01.11.2017>.

¹⁹ <https://www.google.com.tr/search?q=Avcı+toplayıcılıktan+tarım+toplumuna+geçiş,+>

<https://www.gidahatti.com/tarima-gecis-ne-zaman-ve-nerede-basladi-68225/+erişim.+01.11.2017>.

²⁰ "Avcı-Toplayıcılık", <http://sosyolojisi.com/avci-toplayicilik-antropoloji/3081.html> erişim 05.11.2017.

Kır toplumları, sığır, koyun, keçi, deve ya da at yetiştirirler. Afrika, Orta Doğu ve Orta Asya'daki bölgelerde hala varlığını sürdürmektedir. Çayırılık, çöl ya da dağlık bölgelerde bulunurlar. Bu bölgeler, değişik türden hayvanları yetiştirmekte elverişli olabilirler. Kır toplumları mevsim değişikliklerine göre farklı alanlar arasında göç ederler. Hayvan taşımalarını kullanırlar. Hayat biçimleri avcı-toplayıcılık olan toplumlardan karmaşıktır. Göç alışkanlıklarından ötürü, maddi varlık biriktirmezler. Hayvan yetiştirmek düzenli bir yiyecek arzı sağlar. Avcı-toplayıcı topluluklardan büyüktürler. Büyük toprak parçaları üzerinde dolaşırlar. Dolayısıyla başka gruplarla bağlantı içine girerler; ticaret veya savaş yaparlar. Bir kısmı, yalnızca kendi hayvanlarıyla ilgilenen, tören ve ibadetle uğraşan barışçı topluluklardır. Diğerleri büyük ölçüde, yaşamlarını hayvan yetiştirmenin yanı sıra fetih ve yağmayla sürdüren savaşçı topluluklardır. Avcı-toplayıcı topluluklara kıyasla büyük servet ve güç eşitsizlikleri sergilerler. Şefler, kabile önderleri ya da savaşçılar, kişisel güç sahibidirler. Sade bir işbölümü vardır. Kadınların etkinlikleri ev içerisinde ve tarlalarda gerçekleşmektedir.

Tarım toplumları, kır toplumlarıyla ile aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Avcı-toplayıcı gruplar tahıllarını kendileri yetiştirmeye başlamışlardır. Bu pratik ilk olarak, çapalar ya da başka kazıcı aletlerle ekiminin yapıldığı 'bahçecilik' biçiminde ortaya çıkmıştır. Tarıma geçişin ilk aşaması olan bahçecilik, avcılık ve toplayıcılıkla elde edilebilecek olandan sürekli bir yiyecek arzı sağlamaktadır. Gruplar bir kez belirli bölgelere yerleştiklerinde, birbirinden ayrı köyler arasında düzenli ticari ve politik bağlar kurulabilir. Savaşçı yapı bahçecilik kültüründe yaygındır. Tahıl yetiştirenler savaş sanatında usta değildirlir; göçebe kırsal kabile üyeleri çapulcu ordular biçiminde kolayca bir araya gelebilirler.

Sanayileşmemiş uygarlıklar, şehirlerin ortaya çıkışına dayanmaktadır. Güç ve servet eşitsizlikleri vardır. Yazının kullanımı ile bilim ve sanatta gelişmelerin söz konusu olması, bunların uygarlıklar olarak adlandırılmalarına yol açmaktadır. Diğer toplumlara göre daha sistemli bir devlet biçimi vardır. Bu toplumlar Orta Doğu'da, verimli nehir alanlarında ortaya çıkmışlardır. Karmaşık bir meslek sistemi vardır. Erkekler arasında, tüccar, hâkim, hükümet görevlisi ve asker gibi özelleşmiş meslekler ortaya çıkmıştır. Soylularla nüfusun geri kalanı arasındaki sınıf ayırımı da vardır. Hükümdar, yüksek toplumsal konumlarına tek başına sahip olma hakkı bulunan bir 'yönetici sınıfın' başıdır. Bu sınıfın üyeleri maddi rahatlık ya da lüks içerisinde yaşarlardı. Nüfusun büyük bölümünün yaşamı zordur. Köle sahipliği, bu toplumların ortak bir özelliğidir.²¹

18. yüzyılda bilimsel devrimin ardından, bilgi birikimi ve teknoloji olanaklarıyla insanlık bir büyük sıçrama yapmıştır. İnsan ve hayvan emeğinin ve doğadan sağlanan ve verimi düşük enerjinin yerini makine gücü ve yüksek verimli enerji kaynakları almıştır. Üretim artışı yaşanmıştır. Geleneksel tarım biçimleri, ortadan kalkmış, onun yerini makineli tarım, köy ve küçük kentlerin yerini sanayinin yoğunlaştığı metropoller almıştır.²²

Sanayi toplumları; üretimde tezgâhtan fabrikaya geçişi, kitle üretimini, beyaz yakalı memurlar geçişini, mülkiyet ve yönetim fonksiyonlarının farklılaşmasını, nüfusun şehirli niteliğini, tarım dışı nüfusun ve verimliliğin artmasını, kitle eğitime geçişi, statü toplumlarını, eğitim yolu ile kazanılan statüye kavuşulmasını, sosyal tabakalaşmanın eğitim-meslek-statü sürecine göre şekillenmesini, sanayi sektörünün istihdam imkânları oluşturmasını, işbölümü ve ihtisaslaşmayı ve endüstri ilişkilerini gündeme getirmiştir. İnsanlık teknoloji ile tanışmıştır. Sendika hareketleri sektör seviyesinde yoğunlaşmıştır. Bu yo-

²¹ Erkal, 39-43.

²² "Avcılık Toplayıcılık", <http://sosyoloji.com/avci-toplayicilik-antropoloji/3081.html> erişim .01.11.2017.

ğunlaşma, siyasette işçi partileri ile temsil edilmiştir. Sanayi toplumları dünyanın birçok yöresinde ürettikleri mal ve hizmetlere geniş pazarlar bularak dış ticaret fazlasına sahip olmuşlardır. Sanayi toplumu artan gelir, sosyal refah ve güvenlik, sanayi sektöründeki nitelik ve nicelik farklılaşması ve sosyal ve ekonomik olarak gelişmişlik göstergelerine göre başarılar sağlamıştır. Çevre sorunları, yabancılaştırma, sosyal ilişkilerin zayıflaması, hastalıklar ile inançsızlık gibi olumsuz sonuçlar da vermiştir. İnanç boşluğunun bazı ideolojileri dinleştirmesi, insanın moral yönünün törpülenmesi, her şeyde rasyonel ve mantıklılığı arayan yaklaşımlar, “iktisadi insan” dar kalıbı sanayi toplumunu sorunlara sürüklemiştir. Küreselleşme süreçleri, bugünkü en önemli toplumsal değişimler arasındadır. Çevreyle ilgili bozulma ya da büyük ölçekli askeri kapışmalar gibi insan yaşamını kuşatan temel sorunlar, kapsam olarak ister istemez küresel niteliktedir.²³

Konuyla alakalı bir başka tasnif ise şöyledir: Avcı ve toplayıcı toplumlar, göçebe ve çobanlık toplumları, ilkel tarım toplumları, tarım öncesi toplumlar, tarım toplumları ve sanayi toplumları.²⁴

Bu sınıflardan sanayi toplumları Asr-ı Saadet’le doğrudan ilgili değildir. Diğerlerinin çeşitli özellikleri ilk hicri yüzyıl İslam toplumunun çeşitli tabakalarında karşılık bulabilmektedir.

Siyeri bu tasnifler ışığında; mekân merkezli, mesela şehir veya köy merkezli okumalar farklı tespitlere imkân verebilir. Zira çöl, köy, kasaba, şehir mekânlarının her birinde üretim, eğitim, sosyal ilişkiler, siyaset, ticaret vb. sosyal hayat farklıdır. Mesela küçük yerleşim birimlerinde emanet ve takasa dayalı alışveriş yaygın, ilişkiler sade ve yüz yüzedir. Şehirlerde köylere göre sistemli bir hayat yaşanmakta, devlet güçlü, kurumlar gelişmiş, ekonomik faaliyetler, ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştır.²⁵ Biz bir tablo hazırlamak suretiyle yolculuk kavramına dikkat çekmekle birlikte siyeri sosyoloji-tarih iş birliğiyle okumaya bir kapı aralamış olduğumuzu düşünüyoruz.

Burada tarihi dönemleri değerlendirmek bakımından tarih ve sosyoloji bilimleri arasındaki bir farka işaret etmeliyiz: Olayların tespit edilmesini, araştırılmasını, anlaşılmasını ve yeniden kurgulanmasını konu edinen tarih ve tarihçiliğin varoluş nedeni geçmişin tetkikidir. İlk hâlleriyle ham olan bilgiler; anlamlandırılmaları ve yorumlanmaları gerekir. Bu sebeple, tarihî hâdiselerin çağlara veya dönemlere ayrılarak incelenmesi mantıkîdir, çünkü uzun bir zaman diliminde var olan sayısız milletlerin ve halkların bize miras olarak bıraktığı olayların sebep ve sonuçlarıyla sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için bir faaliyet gereklidir. Bu pratiktir, çünkü tarihçiliğin bir bilim olarak icra edilebilmesi için böyle bir çalışma yapılmalıdır. Günümüzde bu tasnif için yaygın kullanılan Eski Çağ, Orta Çağ ve Yeni-Yakın Çağ şeklindeki sistem, Hıristiyanî ve Avrupaî bir tasniftir. Dünyanın birçok yerinde tarih eğitimini ve öğretimini etkilemiş ve şekillendirmiştir. Bu konu üzerinde duran bazı müellifler vardır.²⁶ Tarihî sürecin çağlara bölünmesi zamanla da alakalı olmakla beraber bizim üzerinde durduğumuz zaman kavramı bu konudan farklıdır.

İnsanın fiilleri zaman ve mekânda gerçekleştiğine göre, bu yolculukların bir ferdi olarak önce Rasûlullah, onun sosyal çevresi olmaları sebebiyle beraberindeki sahabelerin hayat tarzı bizim için önemli ve dikkate değer, bunları öğrenmek aynı zamanda dini bir gerekliliktir. Nitekim bir ayetin mealine göre; “And olsun, Allah’ın Resulünde sizin için Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı

²³ Erkal, 39-43.

²⁴ <https://www.frmartuklu.org/konu/toplum-t%C3%BCrleri-konu-anlat%C4%B1m%C4%B1.171774/erişim.01.11.2017>.

²⁵ Şükrü Karatepe, “Şehirler Sahibini Arıyor”, editör: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2*, İlke Yayınları, İstanbul 1996; 301.

²⁶ Necmettin Alkan, “Tarihin Çağlara Ayrılmasında “Üçlü Sistem” ve Türk-İslâm Tarihi’nin Çağ Taksimi Meselesi”, *TUHED, Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, yıl: 2014, sayı: 3 (2), ss: 43-64; 43.

çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”²⁷ Çünkü mü’minler, Allah Rasûlünü örnek almakla emr olunmuştur. Tespitimize göre bu konu hakkında bağımsız bir yazı kaleme alınmamış, tarih usûl kitaplarında bu konuya kısaca temas edilmiştir. Bu makalede, bu ihtiyaca işaret edilmekte, yeni bir okuma teklifi gündeme getirilmektedir. Teklifler ayrı bir çalışmada ele alınacaktır.

Önce zaman ve mekân kavramlarına temas edecek, arkasından Rasûlullah’ın yolculuklarını bir tablo halinde vereceğiz.

ZAMAN KAVRAMI VE ÖNEMİ

Bir olayın geçtiği zaman çok önemlidir. Zamanı tespit edilemeyen bir olayın diğer şartları da ayrıntılı bilinemeyeceğinden doğru değerlendirilmesi mümkün değildir.²⁸ Hemen her şeyin bir tarihi olduğu gibi, şeyler de tarihi oluşturur.²⁹

Zaman, olayların geçmişten bugüne ve geleceğe doğru birbirini takip ettiği insanın kontrolü dışında devam eden bir süreç olup,³⁰ soyut bir kavramdır.³¹ Zaman insanın hareketine anlam kazandırır.³² Bir eylemin geçtiği süre olarak zaman tüm bireylerin eşit şekilde sahip olduğu bir değerdir. Zamanın bir birim olarak saniye, dakika, saat gibi sınırlı sürelerde bir iş, bir oluş, bir hareket geçmiş, geçmekte veya gelecektir.³³ Zaman olayların tekrar eden gökyüzü olaylarına göre sıralanmasından doğmuş bir ölçüdür.³⁴

Dikkat çektiğimiz şekilde zaman kavramının tahliline edebi metinlerde rastlamaktayız. Edebî metinlerde bir olayın anlatımında şu zaman boyutları bulunmaktadır: Olayın zamanı, anlatma zamanı, yazıya aktarma zamanı ve okuma zamanı.³⁵ Bu tasnif bütün yazılı metinlere teşmil edilebilir. Zira her metin bu aşamalardan pekâlâ geçmektedir. Bir metinde zamanın akışı düzensiz anlatıldığı gibi, kronolojik olarak da verilmiş olabilir.³⁶

Olayın zamanı, anlatılan vakanın yaşandığı zamandır. Her olay, rivayetin sıhhatine göre vuku bulunduğu zamanın izlerini taşır. Çünkü her anlatıcı olayların sırası, süresi ve sıklığını düzenler. Neticede olayda şahıs, mekân ve zaman anlamlı bir bütün oluşturur. Anlatıcı, olayın zamanında takdim, tehir, kısaltma ve atlamalar yapabilir. Bu unsurlardan birinin değişmesi olaydaki diğer bilgileri, dolayısıyla metnin kurgusunu da değiştirir.³⁷ Bu tasarruflar bir metnin anlaşılmasını da etkiler. Anlattığımız bu hususlar örneklendirilecek olursa; hadis ilminde rivayet, rivayet şartları, hadislerin tedvini, tasnifi ve râvilerin şartları vb. konularda da karşılığını bulmaktadır. Biz bu bilgileri bir metnin farklı rivayetlerini okumak suretiyle fark edebiliriz. İslam tarihi özelinde vaka zamanı miladi 571- 632 yılları arasındadır. Vaka mekânı ise genel olarak Mekke ve Medine’dir. Yolculukların gerçekleştiği mekânlar ise yine hareket yerleri olan Mekke ve Medine merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Vahyin anlaşılması ve tatbiki bakımından araştırmacılar tarafından Bu şehirler üzerinde ayrıca durulmuştur.

²⁷ Ahzab, 33/21.

²⁸ Kütükoğlu, 12; Zekeriya Kurşun, *Tarih Metodu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, editör: Zekeriya Kurşun, Eskişehir 2013; 13; Bazı müelliflerin takvimi kronoloji ile açıklaması dikkate değerdir. Örnek bir yaklaşım için bkz. Toğan, 20.

²⁹ Toğan, 19; Kurşun, 13.

³⁰ Smith, Hyrum W., *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, ter. Aslı Cıngıl Çelik. Rota yayın, İstanbul 1998; 24.

³¹ Yaşar Sucu, *Yönetmel Zamanın Etkin Kullanılması*, Bolu 1996; 3.

³² D. Tutar Tengilimoğlu, H. Öztürk Altınöz, M. Erdönmez Başpınar, N. *Zaman Yönetimi*, editör: Hasan Tutar, Nöbet Yayın Dağıtım, Ankara 2003; 5.

³³ Ş. Halûk Akalın, R. Toparlı, Y. Çavuşoğlu Dağlı, Ş. B. *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011; 2641.

³⁴ Abdullah Kızılırmak, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1969; 3.

³⁵ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Birlik Yayınları, İstanbul 1984; 113-114.

³⁶ Mehmet Narlı, “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Bahkesir, 2002, c. 5, sayı: 92.

³⁷ Narlı, 94-95.

Anlatma zamanı, olayın ifade edildiği zamandır. Anlatıcı vakanın içinde veya uzağında olabilir.³⁸ Anlatan kişinin yaşı, eğitimi, kültür düzeyi, cinsiyeti ve diğer ferdi farklar, siyer özelinde Rasûlullah ile iletişim gibi durumlar, bir olayın sebep ve sonuçlarıyla birlikte farklı algılanmasına sebep olabilmektedir. Bu anlamda şahsi değerlendirmeler ve tespitler olayların naklinde bulunmaktadır.

Yazma zamanı, yazarın olayı kayda geçtiği süredir.³⁹ Siyer bilgilerinin rivayeti, yazılması ve tedvini bu bakımından önemlidir. Olayları kaydedenler bilgileri ihtiyaçları ve beklentilerine göre olayların sırası, önemi ve ayrıntılarını farklı kaydedebilirler. Yine olayları buldukları siyasi, sosyal, fikri şartlar, tartışmalar ve genel kabullerden hareketle yazabilirler.⁴⁰ Dolayısıyla geçmiş bazen olması arzulan şeklide yazılabilmektedir. Konunun okuyucuyu ilgilendiren yönü şudur: Geçmişteki bir olay bugünün veya dönemin dışındaki şartlarla izah edilmeye çalışılabilir ki bu tarihi yanlışlığı yani olay ile zamanın uyuşmaması sonucuna götürür.⁴¹

Bir edebi metinde anlatıcı vaka zamanına şahit değilse, ayrıca anlatma zamanından söz edilir.⁴² Bir eserin yazma zamanı ile okuma zamanı arasındaki mesafe; eseri anlamamızı etkiler. Metnin okuyucu ile bulunduğu an metnin yeniden anlaşılmasını etkilemektedir.

Zamanın ölçüsü olarak saniye, dakika, saat, gün, hafta, ay ve yıl gibi birimler kullanılmaktadır. Ay takvimi, Ay'ın gökyüzündeki hareketlerine göre düzenlenmiştir. Hz. Muhammed'in M.S. 622 yılında Mekke'den Medine'ye Hicreti başlangıç alınarak düzenlenen Hicri takvim, Ay takvimine bir örnektir. Ay yılı, 355 gün sürmektedir.⁴³ Siyer kaynaklarında kullanılan Ay takvimi, Güneş takvimine göre her yıl 10 gün önce başlamaktadır. Ay takvimi mevsimlere uyuşmaz. Bu sebeple Ramazan ayı her yıl değişerek tüm mevsimleri dolaşmaktadır. Hicrî yıl on iki aydır. Hicrî aylar şunlardır: Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce. ⁴⁴

Güneş takvimi, Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi esas alınarak oluşturulmuştur. Bir yıl 365 gün, bir ay 30 gün sürer. Bu takvim miladi takvimin alt yapısını oluşturmaktadır.⁴⁵

MEKÂN KAVRAMI VE ÖNEMİ

Yazılı metinlerde vak'anın olduğu açık mekân, ülke, şehir, dağ, park vb. mekânları kapsamaktadır. Kapalı mekân ise ev, oda, hastane, fabrika vb. bazı şahısların içinde yaşadıkları ve diğer şahısların keyfi olarak giremedikleri mekânlardır.⁴⁶ Genel olarak Arap yarımadası, Mekke ve Medine; özel olarak ise Kâbe, Mescid-i Nebevi, Suffe, Medine sokakları, bahçeler, tarlalar ve hazırladığımız tabloda ismi verilen diğer yerleşim yerleridir.

Mekân bazen insanın ve toplumun kimliğinden işaretler taşır. Toplumların sahip olduğu estetik yaşıntılar, zevkler, değer yargıları yaşadıkları yerlerde ifadesini bulur.⁴⁷ İlave olarak bazı kimlikler, dinin referanslarından ve hayatı okuma biçiminden aldıkları şekillerle mekânda karşılık bulur.⁴⁸

³⁸ Aktaş, 103

³⁹ Aktaş, 103.

⁴⁰ Örnek için şu esere bakılabilir. Mehmet Azimli, *Siyer Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

⁴¹ Kurşun, 13.

⁴² Narlı, 92.

⁴³ Kurşun, 14.

⁴⁴ M. Gürbüz, A. H. Aydın, "Zaman Kavramı ve Yönetimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, c. 9, sayı:2, s. 5.

⁴⁵ Kurşun, 14. Takvim için Bkz. Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:1978, c. 22, sayı: 0, ss.105-138.

⁴⁶ Narlı, 100.

⁴⁷ Şengül, 537

Herhalde insanın kendisini bir yere nispeti kulübe inşa etmesi ile başlamıştır.⁴⁹ Derken mezra, köy, kasaba şeklinde gittikçe büyüyen yerleşim yerleri oluşmuştur. Bu yerleşim yerlerinin her birisi kültür, adab-ı muâşeret, temel ihtiyaçların temini, bürokrasi, emniyet, güvenlik, eğitim vb. ilişkiler bakımından birbirinden farklıdır. Bu farklar doğrudan yazılı ve sözlü edebiyatı da etkileyecektir.

Bazı metinlerinde mekân sınırsız bir bütün olarak işlenmiştir. Örneğin mekân destan için önemli bir unsur değildir. Destanda vaka ve kahraman ön plandadır. Buna karşılık mekân teferruattır.⁵⁰ Çünkü roman öncesi metinlerde mekân, anılan, geçilen veya engel olarak görülen bir çevredir.⁵¹ Konunun bizi ilgilendiren yönü şudur: Siyer metinlerinde, dönemin bir yaklaşım tarzı olarak, mekân çoğu zaman sınırsızdır, hatta geri plandadır. Oysa mekân, kişileri dolayısıyla olayları fiziki, toplumsal ve psikolojik olarak etkiler.⁵² Günümüz metinleri -mesela roman- ölçü olarak alındığı takdirde siyer metinlerindeki mekânı tasavvur etmek zordur. Çünkü romanda mekân, olayların cereyan ettiği çevre ayrıntılı bir şekilde tanımlanır. Roman kahramanları ise bugünkü toplumu yansıtır.⁵³ Roman tekniğinde zaman ve çevre ön plandadır. Buna karşılık incelediğimiz dönemde, zaman ve mekân tasvirleri yok denecek kadar az, hatta mekânlar belirsizdir. Bu mukayeseyi yapıyor olmamız edebi metinleri siyer kaynakları ile karşılaştırma maksadından öte bu kaynakların sağlıklı tahlili konusuna dikkat çekmek içindir. Zira bugünün okuyucusu okuma alışkanlığı gereği siyer metinlerinde de benzeri üslup, yöntem ve tasvirler arayabilmektedir.

Somut mekânlar, gerçek hayattaki gibi karşılığı olan,⁵⁴ coğrafi nitelikte güzergâhlardır.⁵⁵ Tarihi romanlarda olaylar geçmişte bir mekânda başlar, farklı mekânlarla sürer gider. Olay, dönem ve toplumsal yapı sebebiyle geniş bir bölgede gerçekleşir. Mekân, kahramanın sosyallik, aktiflik ve toplum içinde varlığını hissettirebilme özelliklerini açığa çıkarır. Geniş mekânlar üzerinden geçilen veya üzerinde durulan ama kişilik üzerinde çok belirleyici olmayan,⁵⁶ herkese açık mekânlardır. Mesela romanda diyalogların gerçekleştiği hastane, okul, dersane, lokanta gibi yerler genel mekânlardır. Kişisel ve toplumsal çatışmaların yansıtıldığı bu mekânlar kişisel farklılıkların da ifade edilmesini sağlar. Belki siyer kitaplarında yolculuk temasıyla birlikte şehir, köy, dağ, mola yeri vb. mekânları incelemek bize bazı detaylar da sunacaktır. Ancak bu konuda fazla ümit var olmamak gerekir. Çünkü siyer kitapları günümüz eserleri gibi zengin ve ayrıntılı tasvirler vermeyebilir. Çünkü siyer kitaplarının yazılma dönemi ve mantığı bugünkü eserlerden farklıdır.

Kapalı/özel mekânlar, ev, konak, apartman, okul, dükkân, ev, mutfak, bahçe gibi belli bir kişinin veya ailenin kullandığı mekânlardır. Kişilerle bu mekânlar arasında bir bütünleşme olabilir. Şahsi farklılıklar veya psikolojik boyutlar bu mekânlarda karşılık bulur. Özel mekânlarda tasvir önemlidir. Özel mekânları kullanma biçimleri kişilerin dünya görüşlerini de yansıtır.⁵⁷ Siyer metinleri üzerinde özel mekânlarla ilgili bilgileri bulmak sistemli, itinalı ve detaylı bir okumayla bir yere kadar mümkün olabilir.

⁴⁸ Şengül, 536

⁴⁹ Şengül, 528.

⁵⁰ Şengül, 530.

⁵¹ Şengül, 530.

⁵² Ali İhsan Kolcu, *Öykü Sanatı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2006; 23

⁵³ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003; 129.

⁵⁴ Şengül, 533.

⁵⁵ Ramazan Korkmaz, "Romanda Mekânın Poetiği", *Edebiyat ve Dil Yazıları (Mustafa Esen'e Armağan)*, editör: Aysenur Külahlıoğlu İslam- Süer Eker, Ankara 2007; 403.

⁵⁶ Şengül, 533.

⁵⁷ Şengül, 534.

Bu yazıda bahsettiğimiz tasvir; bir şeyi söz veya yazı ile göz önünde canlanacak şekilde anlatmaktır. Tasvirde insan dışındaki canlı veya cansız varlıkların, sahip oldukları özellikleri ve nitelikleri söz veya yazı ile ifade edilir. Tasvir bir bakıma kelimelerle yapılan resimdir. Tasvir edilecek varlık hakkında bilgiler beş duyu organı vasıtasıyla elde edilir.⁵⁸ Bir olayın geçtiği mekân, kişilerinin fiziki ve ruhsal özelliklerini ifade eder.⁵⁹ Böylece insan hayatında önemli bir yer bulan insanla mekânın etkileşimi ortaya konulmuş olur.⁶⁰ Ayrıntı ve derinliğine bilgi bakımından tasvirde roman öncesi ile sonrası arasında fark olduğu anlaşılmaktadır.

Bahsettiğimiz zaman ve mekân ile bir olayın diğer unsurlarını ortaya çıkarabilmek için ne, nerede, ne zaman, nasıl, niçin, kim ve kaç sorularından oluşan 5N 2K yöntemi kullanılabilir.⁶¹ Ali Osman Kurt 5N+1K sorularını Dinler Tarihi alanında, Yahudi inancındaki Koşer kavramını "Beş N" ve "Bir K" sorularıyla cevaplamaya çalışmıştır.⁶² Ferhat Koca aynı yöntemi, Kur'an'daki fıkhi hükümlerin evrensel veya tarihsel olanını tespit edebilmek için teklif etmiştir.⁶³ Görmez bu yöntemi hadis alanında uygulamıştır.⁶⁴ Aynı yöntem bir makalede tarafımızdan ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.⁶⁵

Yöntemin temelinde soru ve cevaplarla bir cümlenin önce yüklem, özne, nesne, dolaylı tümlec ve zarf tümlec belirlenir. Böylece cümlenin öğeleri hakkında ayrıntılı bilgi sağlanır.⁶⁶ Bu yöntemle detaya inildiğinde bir olayın ayrıntılı tahliline ulaşılmaktadır.

Bütün bu izahlardan sonra bir tasavvur oluşturması için Rasûlullah'ın seferleri yer ve süre bakımından tablo halinde ortaya çıkarılmıştır. Gidilen yer ve geçen süre tablo olarak ortaya çıkarılmıştır. Tablonun incelenmesi sırasında dikkatlerden uzak tutulmaması gereken birkaç nokta daha bulunmaktadır. Tarihler müellifler tarafından hicri takvime uyarlanması için kaynaklarda tarih farklılıkları karşımıza çıkabilmektedir. Mekân birimi olarak verilen merhale, mil, berid, mola, konak gibi ölçüler bölgelere göre verilen bilgiler yaklaşık veya tahmini değerlerdir.⁶⁷ Esasında maksat Rasûlullah'ın yolculuklarında zaman ve mekân boyutlarına dikkat çekmek olduğu için kaynaklardaki bilgileri karşılaştırma ve değerlendirme yoluna gidilmemiştir. Tablo kolay incelenmesi için bazı kısaltmalarla ve özet olarak hazırlanmıştır. Tablonun hazırlanmasında Kasım Şulul'un *Hız Peygamber Devri Kronolojisi* isimli eserinden çokça faydalanılmıştır. Son olarak böylesi bir çalışmanın zihnimizde oluşmasına ilham kaynağı olan bir başka değerli esere temas edelim. Bu, Talip Özdeş tarafından kaleme alınmış olan Vahiy ve İslam Tebliğinin Kronolojik Cetveli isimli kitapçıktır. 15 sayfadan oluşan kitabın arkasında Asr-ı Saadet bir tarih cetveli içerisinde verilmiştir. Burada davet; İslam Davetinin Birinci Evresi; Müdafaa Evresi; Taarruz Evresi ve Tekâmül Evresi başlıkları altında incelenmiştir. Tarih, sayı, mekân, olaylar ve yoğun sade bilgiler aynı zamanda konularla ilgili kaynaklar yer almaktadır.⁶⁸

⁵⁸ <https://www.turkcebilgi.com/tasvir#bilgi> erişim: 19.07.2017.

⁵⁹ Şengül, 534.

⁶⁰ Şengül, 537.

⁶¹ Bkz. Halis Demir, "5n 2k' Verimli Okuma Yöntemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 18, sayı: 2, ss: 241-264.

⁶² Bkz. Ali Osman Kurt "Yahudilikte Koşer ve Koşer Ekonomisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 2010, c.14, sayı: 2, ss: 103-149.

⁶³ Bkz. Ferhat Koca, "Kuran-ı Kerim'deki Fıkhi Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Ölçüt Denemesi", *Kuran mesajı İlimi Araştırmalar Dergisi*, Ağustos, Eylül, Ekim, Sayı: 10, 11, 12. ss: 71, 103.

⁶⁴ Bkz., Mehmet, Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

⁶⁵ Bkz. Halis Demir, "5N 2K' Verimli Okuma Yöntemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c.18, sayı: 2, ss: 241-264.

⁶⁶ Mehmet Z. Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel yayınları, Ankara 2009;286; *Türkçe Sözlük*, 2142.

⁶⁷ Değerlendirme için bkz. Kasım Şulul, *Hız Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

⁶⁸ Talip Özdeş, *Vahiy ve İslam Tebliğinin Kronolojik Cetveli*, Seyran Yayınları, Sivas 1994.

RASULULLAH'IN YOLCULUKLARININ TABLODA GÖSTERİLMESİ VE BAZI AÇIKLAMALAR

Olay	Tarih		Gidilen Yer	Mesafe Km	Süre	
	Yıl	Ay				
Suriye yolculuğu	12 yaşında		Suriye/Busra ⁶⁹	2279 x 2= 4558 km (gidiş-dönüş)	6-7 ay	
Suriye yolculuğu	25 yaş		Suriye/Busra (Mekke/Busra)	2279 x 2= 4558 km Gidiş ve dönüş		
Yemen yolculuğu u	25 yaş		Yemen (Mekke/Yemen)	1450x2= 2900 km (gidiş-dönüş)		
Taif yolculuğu ⁷⁰	Bisetin 10. yılı	27 Şevval 23-Zilkade	Mekke/Taif	107 x 2 = 214 km Gidiş ve dönüş	26 gün	
HİCRET YOLCULUĞU	Evden çıkışı	27 Safer	Sevr Mağara (Mekke'nin g.doğusu) ⁷¹	5km. (Mekke-Sevr)		
	Sevr'de ikamet	622	27-29 Safer	-----	3 gün	
	Yolculuk	622	1-8 Rebiu'l- evvel	Kubâ (Mekke-Kubâ)	418 km	8 gün (Buradan itibaren mesafeler)
	Kubâ'ya varış ⁷² ve konaklama	8. r-evvel.	8 Rebiu'l- evvel	Kubâ-Medine	5 km	Medine'ye göre)
	Medine'ye varış	622	12 Rebiu'l- evvel		Medine	
HİCRET (hicri 1. yıl 1 Rebiu'l-evvel./12 Rebiu'l-evvel)						
Ebva ⁷³ Gazvesi	12 Sefer/ 1 Rebiu'l-evvel. h.2.		Veddan ⁷⁴ (Medine-Veddan)	190 km.	18 gün ⁷⁵	
Uşeyre ⁷⁶ Gazvesi	h.2	1-24 Cemaziye'l- evvel	Yenbu Vadisi Medine-Uşeyre)	210 x 2= 380 km. (gidiş-dönüş)	25 gün ⁷⁷	
-Bedir-i Ula -Gazves ⁷⁸	h.2.	11-27 Cemaziye'l- ahir	Bedir (Medine-Bedir)	160 x 2=320 km (gidiş-dönüş)	15 gün	
Cuheyne Gazvesi ⁷⁹	h.2.	15 Şaban çıkış	Vadi'l-kura (Medine-Yenbu)	?	?	

⁶⁹ Suriye'de Şam'ın 120 km güneyinde Ürdün sınırına yakın bir şehirdir. Bkz. Mustafa Fayda, "Busra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 6, s. 470-472.

⁷⁰ Taif Arabistan'da bir şehirdir. Mekke'nin 88 km. doğusunda, Gazvân dağının güney eteklerinde bir plato içine gömülmüş olan Vec vadisinde denizden 1700 m. yüksekliktedir. Taif, Hicaz'ın kış aylarında iklimi en soğuk yerleşim birimidir. Yazın mutedil havası sebebiyle Mekke eşrafının tarih boyunca sayfiye şehridir. Zengin su kaynaklarına, verimli topraklara sahip olan şehir Arabistan'ın doğu, batı ve güneyden gelen yollarının kesişme noktasında yer almakta ve Haremeyn'e açılan doğu kapısı vasfını taşımaktadır. Bkz. Mustafa Sabri Küçük aşçı, "Taif", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, s. 443-447.

⁷¹ Hz. Peygamber'in hicret esnasında üç gece gizlendiği, Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen mağaradır Bkz. Adnan Demircan, "Sevr Mağarası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 5-6.

⁷² Hicret sırasında Hz. Peygamber'in misafir olduğu ve ilk mescidi bina ettiği köydür. Bkz. Hüseyin Algül, "Kubâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, 26, s. 298-299.

⁷³ Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabrinin bulunduğu yerdir. Mekke-Medine yolunda, Sukyâ ile Cuhfe arasında, Medine'ye 190 km. uzaklıktadır. Bkz. Mustafa Fayda, "Ebvâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, s. 378.

⁷⁴ Hz. Peygamber'in Kureyş müşriklerine karşı düzenlediği, Ebvâ Gazvesi diye bilinen ilk gazve (2/623). Bkz. Mustafa Fayda, "Ebvâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, s. 378-379.

⁷⁵ Mağlûs, Atlas, 143.

⁷⁶ Hz. Peygamber'in Kureyş müşriklerinin kervanlarını takip etmek amacıyla düzenlediği gazvedir. Uşeyre (Zül'uşeyre) Medine'nin 210 km. batısındaki Yenbu bölgesinde Mekke-Suriye ticaret yolu üzerindedir. Bkz. Mahmudov Elşad, "Uşeyre Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 42, s. 229-230.

⁷⁷ Mağlûs, Atlas, 143.

⁷⁸ Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasındaki ilk savaş (2/624)'dir. Bedir, Medine'nin 160 km. kadar güneybatısında, Kızıldeniz sahiline 30 km. uzaklıkta, Medine-Mekke yolunun Suriye kervan yoluyla birleştiği yerde bulunan bir kasabadır. Halkı burada konaklayan kervanlardan hizmetleri karşılığında aldıkları parayla ve hayvancılıkla geçinen bedvilerdi. Kasabada her yıl zilkade ayında sekiz gün devam eden bir panayır kurulurdu. Bkz. Fayda Mustafa, "Bedir Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 5, s. 325-327.

⁷⁹ Bir Arap kabilesidir. İslâm'dan önceki devirde Necid'de yaşarken sonra Medine civarında Kızıldeniz ile Vâdilkurâ arasına, Yenbû bölgesine yerleştiler. İslâm hâkimiyetini kabul ederek Hz. Peygamber'le anlaşma yaparak Müslüman oldular. Bkz. Önkâl Ahmet, "Benî Cüheyne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 8, s. 107.

2.Bedir Gazvesi	h.2	7 -30 Ramazan	Bedir (Medine-Bedir)	160 x 2 = 320 km (gidiş-dönüş)	24 gün 19 gün ⁸⁰
Kaynuka ⁸¹ Kuşatması	h.2.	14 Şevval - 1 Zilkade	Medine'nin batısı (Vadi Buhtan)	192.x 2= 380 km (gidiş-dönüş)	15 gün ⁸² 17 gün
Sevik gazvesi ⁸³	h.2.	5-22 Zi'lhicce	Karkara Mevkii ⁸⁴ (Medine- Karkara)	181 x 2= 362 km (gidiş-dönüş)	15 gün ⁸⁵
Karkaratu'l-kudr Gazvesi	h.2.	1-10 Şevval	Beni süleym Karkara mevkii ⁸⁶	192 x 2 = 384 km (gidiş-dönüş)	9 gün
Beni Süleym Gazvesi	h.2	12-22 Rebiu'l- evvel	Karkaratü' l kudr mevkii	181 x 2 = 362 km (gidiş-dönüş)	3-10 gün ⁸⁷
Züemer Gazvesi	h.3.	12 Rebiu'l-evvel - 3. Muharrem	Necid bölgesi (Medine-Necid) ⁸⁸		1 aydan fazla ⁸⁹
Buhran Gazvesi ⁹⁰	h.3		Buhran (Medine-Buhran)	200 x 2 = 400 km (gidiş- dönüş)	10 gün veya 1 ay
Uhud Gazvesi ⁹¹	h.3.	5 Şevval	Uhud dağı eteği	5 x2 = 10 km (gidiş-dönüş)	
Hamrau'l-Esed ⁹²	h.3.	16-20 Şevval		Hamrau'l-esed (Medine-H.esed)	4 gün 3 gün ⁹³
Beni Nadirin ⁹⁴ sürülmesi	h.4.	12 Rebiu'l-evvel - 5 Rebiu'l-ahir	Medine		23 gün 15 gün ⁹⁵
Hendek Kazılması	h.5.	2-8 Zilkade	Medine kuzeyi	5,5 km uzunluk. 9 m en 4,5 m derinlik	6 gün

⁸⁰ Mağlus, *Atlas*, 144.

⁸¹ Hz. Peygamber'in Medine'den sürdüğü Yahudi kabilesidir. Medine'nin güneybatısındaki Vâdibuthân'da oturan Benî Kaynukâ'lılar İbrâni harflerini kullanıyor, çocuklarına Arap isimleri veriyor, Arapça konuşuyorlardı; geçim yolları ticaret, silâh imalatı ve kuyumculuktu. Bkz. Avcı Casim, "Benî Kaynukâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 25, s. 88.

⁸² Mağlus, *Atlas*, 144.

⁸³ Bedir'de öldürülenlerin intikamını almak için Medine civarına baskın düzenleyen Ebû Süfyan ve adamlarını takip için çıkılan gazve (2/624)dir. Bkz. İsmail Yiğit, "Sevik Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 36, s. 585.

⁸⁴ Hz. Peygamber'in Benî Süleym ve Benî Gatafân'a karşı yaptığı sefer (2/624) dir. Karkara mevkiindeki Küdr suyunun başıdır. Bkz. Hüseyin Algül, "Karkaratülküdr Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, 498.

⁸⁵ Mağlus, *Atlas*, 144.

⁸⁶ Hz. Peygamber'in Benî Süleym ve Benî Gatafân'a karşı yaptığı sefer (2/624) dir. Karkara mevkiindeki Küdr suyunun başıdır. Bkz. Hüseyin Algül, "Karkaratülküdr Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, s. 498.

⁸⁷ Mağlus, *Atlas*, 144.

⁸⁸ Orta Arabistan'da bir bölgedir. Civarındaki alanlardan yüksek olan bölgenin adı Necd (yüksek yayla) dır. Arabistan yarımadasının sahil şeridini teşkil eden Tihâme üzerinde yükselen bölge Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan büyük bir bölümü çöl olan arazidir. Necid'de çöl iklimi hâkimdir. Çöllerle çevrili bu alan, içinde 1400 metreye kadar yükselen volkanik lav akıntıları ve kireçli taşlarla örtülü bir kısım sıra dağlar ile parçalı bir görünüm arz eder. Necid bölgesinde yalnız ilkbaharda yeşillenen vadiler bulunur. Vadiler boyunca birçok yerleşim alanı kurulmuştur. Bu vadiler Orta Arabistan'ın ulaşım yolları ve ziraatı için önem arz etmiştir. Bkz. Zekeriya Kurşun, "Necid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, s. 491-493.

⁸⁹ Mağlus, *Atlas*, 145.

⁹⁰ Hz. Peygamber'in Süleymoğulları'na karşı yaptığı gazvedir. Hz. Peygamber, Hicaz bölgesinin maden havzası olan Bahran (bazı kaynaklara göre Buhran) bölgesindeki Süleymoğulları'nın Müslümanlara karşı asker topladıklarını haber aldı. 300 kişilik bir kuvvetle Bahran'a doğru yola çıktı. Bunu haber alan Süleymoğulları kaçtılar. Bölgede bir süre kalan Hz. Peygamber, Medine'ye döndü. Bkz. Ahmet Önkal, "Bahran Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 4, s. 491.

⁹¹ Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yapılan savaş (3/625). Uhud dağı Medine'nin kuzeyinde Mescid-i Nebevi'ye 5 km. mesafededir. 8 km. uzunluğundaki dağın yüksekliği 720 metredir. Doğuda Medine Havaalanı yolu, batıda Tarikuluyûn ile çevrilmiş olup gelişen şehre bitmiştir. Uhud dağı bitki örtüsü bakımından fakirdir. Muhammed H.- Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 42, s. 54-57.

⁹² Mağlus, *Atlas*, 145.

⁹³ Hamrâü'l-esed gazvesi, Müşrikler, Uhud'da elde ettikleri üstünlükten yararlanıp Müslümanları imha etmeden savaş alanından ayrıldıklarına pişman oldular. Geri dönüp Medine'yi basmayı konuştular. Rasûlullah (s.a.s) bu durumdan haberdar olunca, Medine'ye dönüşünden bir gün sonra, ashabını toplayarak Medine'den 16 km. kadar uzakta "Hamrâ'ü'l-Esed" denilen yere kadar müşrikleri takip etti. Gece olunca, burada 500 kadar ateş yakıldı. Müşrikler, takip edildiklerini öğrenince, Mekk'e döndüler. Bkz. Şulul, 345.

⁹⁴ Mağlus, *Atlas*, 145.

⁹⁵ Hicretten sonra Medine'den sürülen Yahudi kabilesidir. Medine anayasasına Evs kabilesinin müttefiki olarak katılan Benî Nadîr şehrin dış taraflarında Benî Hatme Mezarlığı civarında oturuyor ve Yahudiler arasında kalabalık grubu oluşturuyordu. Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Benî Nadîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, s. 275-276.

⁹⁶ Mağlus, *Atlas*, 146.

Henek Gazvesi	h.5	8 Zilkade - 5 Şevval	Medine		25 gün ⁹⁶
Beni Kureyza ⁹⁷ Gazvesi	h.5.	Şevval 5	23 Zilkade – 7 zilhicce	-----	3 gün (Medine'de 25 gün) ⁹⁸ 14 gün
Bedru'l- mev'id Gazvesi	h.5.	1-16 Zilkade	Bedir (Medine-Bedir)	160 x 2 =320 km (gidiş-dönüş)	15 gün 8 günden fazla ⁹⁹
Zatur-rika Gazvesi ¹⁰⁰	h.5.	10-25 Muharrem	Gatafan Nahl (Medine-Nahl)	90 x 2 = 180 km.(gidiş-dönüş)	15 gün ¹⁰¹
Dumetu'l- cendel ¹⁰² Gazvesi	h.5	24 Rebiu'l-evvel – 20 Rebiu'l-ahir	D. cendel (Medine- D.cendel)	(591 x2= 1182 (gidiş-dönüş)	25 gün ¹⁰³
Mureysi Gazvesi ¹⁰⁴	h.52	2 Şaban -1 Rama- zan	Mureysi (Medine- Mureysi)	192 x 2= 384 km (gidiş-dönüş)	28 Gün 1 aya yakın ¹⁰⁵
Beni Lihyan Gazvesi ¹⁰⁶	h.6.	1- 15. Rebiu'l- evvel	Usfan (Medine-Usfan)	300 x 2 = 600 km (gidiş-dönüş)	14 gün
Gabe/ Zükarat Gazvesi ¹⁰⁷	h.6.	3- 8. Rebiu'l- evvel ahir	Medine (mera)		5 gün ¹⁰⁸ 3-5 gece ¹⁰⁹
Hudeybiye ¹¹⁰ Umresi	h.6.	1 Zilkade- 29 Zilhicce	Hudeybiye (Medine- Hudeybiye)	400 x 2 = 800 km (gidiş-dönüş)	2 ay

⁹⁶ Mağlus, *Atlas*, 147.

⁹⁷ Benî Kurayza, Hz. Peygamber ile savaşan Medinelî Yahudi kabilesidir. Benî Kurayza da İbranice yazıyor, Arapça konuşuyor ve çocuklarına kendi isimlerinin yanında Arap isimleri de veriyordu. Şehrin güneydoğusundaki ovalık bölgede oturan kabile mensupları çok katlı müstahkem evlerde yaşıyor, geçimlerini tarım ve ticaretle sağlıyorlardı. Medine Sözleşmesi'ne Evs kabilesinin müttefiki olarak katılmışlardı. Antlaşmalarına sadık kalmadıkları ve Resûl-i Ekrem'e ihanet ettikleri için Benî Kaynukâ' ve Benî Nadîr sürgün edilmiş Medine'de Benî Kurayza kalmıştı. Sürgünden sonra Hayber'e yerleşen Benî Nadîr, Hz. Peygamber'den intikam almak amacıyla Henek Gazvesi öncesinde Kureyş ve yandaşlarıyla ittifak yaparken Benî Kurayza'yı yanlarına çektiler. Hz. Peygamber, Benî Kurayza'ya karşı bir askerî birliği görevlendirmek zorunda kaldı. Bkz. Casim Avcı, "Kurayza Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, s. 431-432.

⁹⁸ Mağlus, *Atlas*, 147.

⁹⁹ Mağlus, *Atlas*, 146.

¹⁰⁰ Bu gazve, Gatafan'ın bir kolu olan Salebe oğullarından, Hasafa İbn-i Kays'ın başkanı bulunduğu Muharib kabilesine karşı yapılmıştı. Bu kabilenin Müslümanlarla çarpışmağa hazırlandığı haber alınmıştı. Rasûlullah bu seferde Medine'ye iki günlük mesafedeki Şadah vadisinden Nahl mevkiine kadar (dört yüz veya yedi yüz kişilik bir kuvvetle) gidip orada konakladı. Bu vadide Fizar, Eşca ve Enmar kabileleri bulunuyordu. Rasûlullah, Zatur-rika Gazvesinde sahabe-lerine korku namazı kıldırmasıdır. Sıcakta yürümekten dolayı mücahidlerin ayakları yarılmıştı. Onlar da ayaklarına bez parçaları sarmışlardı. Bu nedenle bu gazveye Zatur-rika gazvesi adı verildi. Şulul, 382.

¹⁰¹ Mağlus, *Atlas*, 148.

¹⁰² Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan ticaret merkezidir. Tihâme'de Hz. İsmâil'in çocukları çoğalınca Dûme Vâdissirhân yöresine gelmiş, bir kale inşa ettirmişler. Taştan yapılan kale "Dümetü'l-cendel" adıyla anıla gelmiştir. Yemen-İrak ve Vâdissirhân-Suriye kervan yollarının keşiştiği bir noktada yer alır. Dümetülcendel'de her yıl panayır kurulur, bir ay faaliyetini sürdürürdü. Burada kurulan devletlerin güçlü oluşu ve komşu kabileler üzerinde otorite tesis etmeleri şehrin önemini artırıyordu. Ved adlı puta tahsis edilmiş bir mabedin bulunduğu Dümetü'l-cendel ve çevresinde İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında Hıristiyanlığı benimsemiş olan Kelb, Tay ve Cedile kabileleri mensupları oturmaktaydı. Hz. Peygamber döneminde Dümetü'l-cendel'de üç askerî sefer düzenlenmiştir. İlki, 5. yılın Rebûlevvel ayında (Ağustos 626) Hz. Peygamber'in kumandasında yapılmıştır. Seferin sebebi, Dümetü'l-cendel'in hâkimi Ükeydir b. Abdümelik'in bölgeden geçen Medine kervanlarına saldırmasıydı. Hz. Peygamber Fezâre ve Gatafan kabilelerine ait topraklardan geçerken bunların Mekkeli müşriklerle beraber Medine'ye saldırı düzenleme hazırlığı içinde olduklarını haber almış ve süratle geri dönmüştür. İkinci sefer, 6. yılın Şâban ayında Abdurrahman b. Avf kumandasında gerçekleştirilmiştir. Bu seferin sonunda kabile reisi Asbağ b. Amr el-Kelbî ve kabilesinden bazı kişiler Müslüman olmuşlardır. Üçüncüsü Tebük Gazvesi münasebetiyle yapılmıştır. Hz. Peygamber 9 (630) yılında Tebük'ten Hâlid b. Velid kumandasında 400 kişilik bir askerî birliği Dümetü'l-cendel'e gönderdi. Hâlid Dümetü'l-cendel'deki kaleyi ele geçirdi. Kabile reisi Ükeydir'i esir alarak Medine'ye götürdü. Hz. Peygamber Ükeydir ile cizye ödemesi şartıyla bir antlaşma yapmıştır. Bkz. Ahmet Güner, "Dümetü'l-Cendel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 10, s.1-2.

¹⁰³ Mağlus, *Atlas*, 146.

¹⁰⁴ Bir Arap kabilesidir. Mustalikoğulları, Mekke-Medine yolu üzerindeki Kudeyd bölgesinde yaşıyorlardı. Bir liman şehri olan Râbiğ civarında ve Usfân ile Râhatüferva'da oturuyorlardı. Su kaynakları Şühde ile Müreysi' idi. Ticarî faaliyetlerini Ukâz panayırında gerçekleştiren kabile Hübel, İşâf ve Nâile adlı putlara tapıyordu. Bkz. Ahmet Önkal, "Benî Mustalik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 31, s. 360-361.

¹⁰⁵ Mağlus, *Atlas*, 146.

¹⁰⁶ Adnânîler'e mensup Hüzeyl kabilesinin bir koludur. Bkz. "Reci' vak'ası", Adal ve Kâre kabilelerinin kendilerine İslâm'ı öğretmek için davet ettikleri heyete düzenledikleri suikast (4/625)dir.

¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in Gatafan kabilesi üzerine yaptığı gazve (6/627)dir. Bkz. Hüseyin Algül, "Gabe Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 13, 267-268.

¹⁰⁸ Vâkidi, 537.

¹⁰⁹ Mağlus, *Atlas*, 148.

¹¹⁰ Mekkeli müşriklerin Medine İslâm Devleti'ni resmen tanıdıklarını gösteren belgeyi imzaladıkları barış antlaşması (6/628) dır. Hudeybiye Mekke'nin 17 km. batısında ve eski Cidde yolu üzerindedir. Hudeybiye Mekke'de bulunanların ihrama girdiği yerlerden biridir. Buranın İslâmiyet'in doğuşu sırasında yerleşim merkezi olduğunu gösteren bir belirtiye rastlanmamıştır. Hudeybiye'nin şöhreti, 6. yılın Zilkadesinin başında (Mart 628) Hz. Peygamber'in, gördüğü bir rüya üzerine ashâbıyla birlikte umre yapmak için Medine'den Mekke'ye giderken burada konaklamasından ve Kureyş ile bir barış antlaşması yapmasından ileri gelmektedir. Bkz. Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, s. 297-299.

Hayber Gazvesi ¹¹¹		h.7	15 Muharrem- 1 Cemaziye'l- ahir	Hayber Vadisi (Medine-Hayber)	180 x 2 = 360 km (gidiş-dönüş)	15 gün
Umretül-kaza		h.7.	6 Zilkade - 6 Zilhicce	Mekke (Medine-Mekke)	418 x 2 = 836 km (gidiş-dönüş)	30 gün 1 aydan fazla
MEKKE'NİN FETHİ	Yola çıkış	h.8	10-18 Ramazan	Merruzahren ¹¹²	412 km (sonraki mesafeler Mekke'ye göre)	15 gün ¹¹³
	Konaklama	h.8	19 Ramazan	Merruzahren Mekke	16 km (Merruzahren Mekke)	
	Fetih	h.8	19 Ramazan			
Mekke'nin fethi (hicri 8. 19 Ramazan)						
Huneyn Gazvesi		h.8	6-11 Şevval	Huneyn (Mekke-Huneyn)	25 km (gidiş) Oradan Taif'e gitti).	6 gün
Ci'râne'ye ¹¹⁴ ganimetlerle dönüş		.		Ci'râne/Taif Mekke arasında	Mekke'ye 15 km.	
Taif kuşatması		h.8	12 Şevval- 12 Zilkade	Huneyn – Taif	68 km	20 gün ¹¹⁵
Ci'râne'ye dönüş		h.8	5 Zilkade	Taif- Ci'râne	105 km	13 gün
Medine'ye dönüş		h.8	18-27 Zilkade	Medine (Mekke-Medine)	418	9 gün
Tebük Seferi ¹¹⁶		h.9.	1 Recep- 9 Ramazan	Tebük (Medine-Tebük)	700 x 2 = 1400 12 günlük / 778 km ¹¹⁷	üç ay
Veda hacı/ Son vahiy		h.10.	Zilkade 25- 22 Zilhicce	Mekke (Mekke-Medine)	418 x 2 = 836 km	8 gün yolculuk sür- dü (27 gün)
VEFATI	Hastalanması	h.10	1 Rebiu'l-evvel			
	Vefatı	h.10	13 Rebiu'l- evvel			
	Defni	h.10	14 Rebiu'l- evvel			

¹¹¹ Hicaz'da Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret ve ziraat merkezidir. Hayber, Medine'nin yaklaşık 180 km. kadar kuzeyinden başlayan ve denizden 850-1000 m. yükseklikte yer alan etrafı volkanik topraklarla çevrili bir vadinin adıdır. Câhiliye döneminde Yahudilerin oturduğu yedi ayrı kaleden oluşan ve bunların sağlamlığıyla tanınan Hayber içinde bulunduğu vadi verimli ve su bentleri çoktu; yarımada'nın güney-kuzey ana yolu üzerinde bir ticaret merkeziydi. Burada, Hindistan ve Çin'den gelen malların yanı sıra bölgenin hayvancılık, sebzeçilik ve meyvecilikten elde edilen ürünleri, ziynet eşyaları, silâhlar, ziraat aletleri, bal ve şaraplar, çeşitli kumaşlar ve köleler alınıp satılır, sarraflık yapılırdı. Bu faaliyetler, 10-30 Muharrem tarihleri arasında kurulan Netâh panayırında yoğunlaşır; Mekke, Yesrib, Yemen, Hadramut, Bahreyn, Täif, Suriye ve Filistin ile Irak taraflarından pek çok kişi buraya akın ederdi. İslâm'ın ilk yıllarında Hayber vadisinde birçok vaha bulunuyor ve şehri teşkil eden kalelerin tamamını birlikte görebilmek mümkün olmuyordu. Hz. Peygamber zamanında Ketîbe adlı yerde 40.000 hurma ağacı vardı. Bkz. Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.17, 20-22.

¹¹² Mekke'ye 16 km Medine'ye 402 km'dir.

¹¹³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, I, 365

¹¹⁴ Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerin dağıtıldığı yer. Mekke ile Täif arasında, Mekke'ye 9 mil uzaklıktadır. Burada bir su kuyusu vardı. Ci'râne Hz. Peygamber'in ganimetleri dağıtması sırasında çıkan olaylar sebebiyle meşhur olmuştur. Huneyn'de Hevâzin ve Sakif kabilelerine bağlı kuvvetler hezime-te uğramış, bir kısmı Evtâs mevkiine çekilirken bir kısmı da Täif Kalesi'ne sığınmıştı. Hz. Peygamber düşmanı takip için Evtâs'a bir seriyeye göndermiş, kendisi de elde edilen ganimetleri Ci'râne mevkiinde bırakarak Täif'e hareket edip burayı muhasara altına almıştı. Täif muhasarasının kaldırılmasından sonra ganimetlerin muhafaza edildiği Ci'râne bölgesine dönen Hz. Peygamber, esirleri ve ganimetleri askerler arasında dağıtmadan bir süre bekledi. Niyeti, Müslüman olarak kendisine başvuracak Hevâzinliler'e bu ganimetleri iade etmekte. Bu arada bazı münafıklarla bir kısım bedevîler, ganimetlerin dağıtması için Hz. Peygamber'i incitecek şekilde ısrarda bulundular. Bkz. Ahmet Önkâl, "Ci'râne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 8, s.25.

¹¹⁵ İbn İshak, 575.

¹¹⁶ Arabistan'da tarihî bir şehirdir. Arabistan'ın kuzeybatısındaki şehirlerden biri olup aynı adı taşıyan idarî bölgenin merkezidir. Suriye bölgesiyle Vâdilkurâ ve Hicaz'ı birbirine bağlayan Tebük Dımaşka 500 km., Medine'ye 700 km., Ürdün sınırına 140 km. mesafededir. Eski bir yerleşim yeridir. İslâm'dan önce Roma ve Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan bölgede yaşayan Benî Kelb, Lahm, Âmile ve Cüzâm gibi Arap kabileleri zamanla Bizans'ın etkisiyle Hıristiyanlığı kabul etti. Tebük İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in h. 9 (630) yılında Bizans'a karşı düzenlediği gazve dolayısıyla meşhur olmuştur. Bkz. Casım Avcı, "Tebük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, s. 227-228; Hz. Peygamber'in Bizanslılar'a karşı düzenlediği gazve (Receb 9/ Ekim 630). Bu gazve esnasında büyük güçlüklerle karşılaşıldığından bu zaman için Kur'an'da "sâatü'l-usre" tabiri geçer (et-Tevbe 9/117). Gazveye "Gazvetü'l-usre" adı verilmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, 228-230.

¹¹⁷ Atik b. Gâys el Belâdî, *Mu'cem Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Mekke 1982, 59.

SONUÇ

Zaman ve mekân en geniş anlamıyla, bir fiil, olay veya hareketin önemli iki unsurudur. Biz Rasûlullah'ın yolculukları özelinde nerede ve ne zaman sorularına cevap aradık. Ne zaman ve nerede sorularının cevaplandırılması tarihi bir olayın açık, net ve belirgin bir şekilde anlaşılması bakımından da gereklidir. Bu soruları merkeze alarak hazırladığımız tabloda da görüldüğü üzere Rasûlullah 23.000 km. mesafeyi, farklı zamanlarda olmak üzere yaklaşık 900 günde katetmiştir. Bi'setten sonraki yolculuklar Medine, Mekke, Taif ve Hayber gibi şehirler, çevre köy ve yakın yerleşim mahallerine yapılmıştır. Yolculukların bir kısmının savunma, savaşa hazırlık yapanlara gözdağı ve savaş maksatlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın sınırlarını aşan diğer bir husus şudur: Bu soruların her bir olay için ayrıca sorulması da gerekmektedir. Cevaplara göre Rasûlullah'ın yolculuk usulü, yol hazırlıkları, yolda izlediği taktikler vs. daha net karşılık bulmuş olacaktır. Rasûlullah'ın hayatında önemli bir yekûn tutan yolculuklar Medine örnek İslam toplumunun oluşmasına dair önemli ipuçları da verecektir. Zira bir insanı tanıma ve bazı davranışlarını yakından müşahade bakımından yolculuk önemli bir faaliyettir. Çeşitli eserlerde Rasûlullah'ın yolculuklarına dair dağınık bilgilerin yolculuk ana fikri etrafında değerlendirilmesi ve detaylandırılması gerekmektedir. Neticede bu yolculuklar esnasında farklı bölge, insan, ırk, millet, kültür, dil ve din mensubu kişilerle karşılaşmış olması mümkündür. Günümüzde gelişmiş imkânlar içerisinde çeşitli külfet ve meşakkatleri içerisinde barındıran yolculuklar tecrübesine dayanarak, incelediğimiz dönem itibariyle şu soruların cevaplarını merak etmekteyiz: Hicri birinci asırdaki yolculuklarda beslenme maddeleri nelerdir? Yol güvenliği nasıl sağlanmaktadır? Günlük kişisel temizlik ihtiyacı nasıl karşılanmaktadır? Ulaşım vasıtaları olan deve ve atların beslenme ve bakımı nasıl yapılıyordu? Yerleşim yerlerinden geçişlerde veya olağan üstü durumlarda nasıl hareket ediliyordu? Bir çöl yolcusunu bekleyen riskler nelerdir? Bu ve benzeri soruların cevapları başka çalışmaların konusudur.

Olayın zaman-mekân bağlamında işlenmesi okuyucunun zihninde kalıcı hale getirme gibi birtakım faydaları bulunmaktadır.

Konunun Rasûlullah'ın hayatının örnek alınmasına katkısına gelince, bazı siyer bilgiler kalıcı, somut ve izah edilebilir hale gelecektir. Ayrıca özellikle uzun süre yolculuklar ve buradaki birliktelikler insan hayatının çoğu zamanını alan temel ihtiyaçların giderilmesi vb. konularda derli toplu bilgiler verilmiş olacaktır. Aslında biz, bu bilgilerin siyer kaynaklarında, ibadet, yeme-içme, taharet vb. bahislerde yer aldığını düşünüyoruz. Bu yazıda önerdiğimiz konu ise, bütün bu bilgilerden mümkün olanların alt başlıkları yolculuk teması etrafında derlenebilme imkânıdır.

KAYNAKÇA

- Acun Fatma, "Tarih Kaynakları", , *Tarih Nasıl Yazılır*, editör: Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012, ss. 119-150.
- Açıkalın, A., *Toplumsal Kurumsal ve Teknik Yönleriyle Okul Yöneticiliği*, Pegem Yayınları, Ankara 1998.
- Akalın Ş. Halûk, Toparlı R. Dağlı Y. Çavuşoğlu Ş. B. *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

- Aktaş Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Birlik Yayınları. İstanbul 1984.
- Algül Hüseyin, "Kubâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, ss. 298-299.
- Algül Hüseyin, "Karkaratül-Küdr Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, ss. 498.
- Alkan Necmettin, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü Sistem" ve Türk-İslâm Tarihi'nin Çağ

- Taksimi Meselesi", *TUHED, Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2014, c. 3, sayı: 2, ss: 43-64.
- Apak Âdem, *İslam Tarihi I*, İstanbul 2012.
- Avcı Casim, "Benî Kaynukâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 25, s. 88.
- Avcı Casim, "Kurayza Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, ss. 431-432.
- Aydın Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel yayınları, Ankara 2009.

- Bilge, Mustafa L., Küçükacı, M. Sabri, "Yenbu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 43, ss. 421-423.
- Bozkurt, Nebi, "Kılıç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. 25, s. 421.
- Belâdî, Âtik b. Ğays, *Mu'cem Meâlî'l-Coğrafiyye fi's-Sîretî'n-Nebeviyye*, Mekke 1982.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk: Muhammed Hamidullah, by. ts.
- Çağatay Neşet, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978, c. 22, sayı: 1, ss: 105-138.
- Demir, Halis, "5N 2K' Verimli Okuma Yöntemi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, c. 18, sayı.2, ss. 241-264.
- Elşad Mahmudov, "Uşeyre Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2012, c. 42, 229-230.
- Erkal Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yayınları 2012.
- Fayda Mustafa, "Busra", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1992, c. 6, ss. 470-472.
- Fayda Mustafa, "Ebvâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1994, c.10, ss. 378-379.
- Fayda Mustafa, "Bedir Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1992, c. 5, ss. 325-327.
- Fayda Mustafa, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1985, ss. 357358
- Görmez Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 2011
- Gül Mutlu, "Hadislerin Ma'nen Rivayeti Bağlamında Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatında Siyerin Kurgusal Anlatımı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, c. 25, sayı:2, ss. 59-80.
- Güneş Âdem, *Din Öğretimi Materyalleri*, Dem yayınları, İstanbul 2015.
- Gürbüz M., Aydın A. Hamdi, "Zaman Kavramı ve Yönetimi", *KSÜ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, ci 9, sayı: 2, ss. 1-20.
- Haççerlioğlu Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1987.
- İbn Hişam, Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa es-Sakka vd., Beyrut trs.
- İbn Sa'd, Muhammed, (ö. 230/844), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, by. trs.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed (ö. 630/ 1230), *el-Kâmil ft-Târîh*, nşr: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1987.
- Karabağ Gülin Karabağ, "Disiplinler arası Tarih Çalışması", ss. 223-258, *Tarih Nasıl Yazılır*, editör, Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Karatepe Şükrü, "Şehirler Sahibini Arıyor", editör: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2*, İlke Yayınları, İstanbul 1996; ss. 301-311.
- Kemikli Bilal, *Türk-İslam Edebiyatı*, Emin Yayınları, Bursa 2010.
- Kızılırmak Abdullah, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1969.
- Kızılırmak Abdullah, *Gökbilimleri Terimler Sözlüğü ve Karşılıklar Kılavuzu*, -http://www.bulutsu.org/sozluk/?sno=1506, Erişim tarihi:20.06.2012.
- Koca Ferhat, "Kur'an-ı Kerim'deki Fikhi Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Ölçüt Denemesi", *Kuran Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 10-13, ss. 71-103. Yayın: "Kur'an-ı Kerim'deki Fikhi Hükümlerin Evrensellik ve Tarihselliğini Tespit Konusunda Bir Deneme", *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- Kolcu Ali İhsan, *Öykü Sanatı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2006.
- Korkmaz Ramazan, "*Romanda Mekânın Poetiği*", Edebiyat Ve Dil Yazıları (Mustafa Esen'e Armağan), Editör: Ayşenur Külahlıoğlu İslam-Süer Eker, Ankara 2007; ss. 399-415.
- Köseihal Nurettin, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.
- Köksal M. Asım, *H. Muhammed Ve İslamiyet Mekke Devri*, İstanbul 1973
- Kurşun Zekeriya, "Necid", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2006, c. 32, ss. 491-493.
- Kurşun Zekeriya, *Tarih Metodu*, editör Zekeriya Kurşun, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.
- Kurt Ali Osman, "Yahudilikte Koşer ve Koşer Ekonomisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 2010, c. 14, sayı: 2, ss.103-149.
- Kütükoğlu Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- Mağlûs, Sami b. Abdullah, *el-Atlâsu't-Târihi li Sîretî'r-Resûl*, Riyad 2004.
- Muhammed Hamîdullah-Avcı Casim, "Uhud Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2012, c. 42, ss. 54-57.
- Muhammed Hamîdullah, "Huneyn Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c.18, ss. 376-377.
- Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1998, c. 18, ss. 297-299.
- Narlı Mehmet, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 5, sayı: 7, Balikesir 2002; ss. 91-106.
- Önkal Ahmet, "Bahran Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1991, c. 4, s. 491.
- Önkal Ahmet, "Cirâne", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1993, c.8, s. 25.
- Önkal Ahmet, "Benî Cüheyne", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1993, c.8, 107.
- Önkal Ahmet, "Benî Mustalik", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2006, c.31, ss.360-361.
- Öz Şaban, "Son Dönem (2000-2010) Türkçe Siyer Kitaplarındaki Hatalar Çerçevesinde Siyer Yazıcılığının Sorunları ve Çözümleri", *Siret Sempozyumu I*, Ankara 2012, ss. 291-293.
- Özdeş Talip, *Vahiy ve İslam Tebliğinin Kronolojik Cetveli*, Seyran Yayınları, Sivas 1994.
- Özkuyumcu Nadir, "Benî Nadîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, ss. 275-276.
- Öztürk Haydar, "Siyer Yazıcılığının Sorunları", *İktibas Dergisi*, yıl: 2016, sayı: 452.
- Polat Selahattin, "Siyerin Neliği Bağlamında Siyer Yazıcılığının Sorunları", *Siret Sempozyumu I*, Ankara 2012, s. 258.
- Sarıçam İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2004.
- Sezer Baykan, "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.
- Smith Hyrum W., *Hayatı ve Zamanı Yönetmenin 10 Doğal Yasası*, Tercüme: A. Cingil Çelik, Rota Yayın, İstanbul 1998.
- Sucu Yaşar, *Yönetmel Zamanın Etkin Kullanılması*, Bolu 1996.
- Şengül Mehmet Bakır, "*Romanda Mekân Kavramı*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, c. 3, sayı: 11, ss. 528-538.
- Şevket Yavuz, " Ved", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2012, c. 42 ss. 589-590.
- Şulul Kasım, *H. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnan Yayınları, İstanbul 2008.
- Tekin Mehmet, *Roman Sanatı I*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2003.
- Tengilimoğlu, D., Tutar, H., Altınöz, M., Öztürk Başpınar, N., Erdönmez, C., *Zaman Yönetimi*, editör: Hasan Tutar, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
- Terzi, Mehmet, "Mızrak", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2005, c. 30, ss.3-4.
- Toğan Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, (ö. 207/823), *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1984.
- Yavuz, Yusuf, "Peygamber", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007; c. 34, ss.257-262.
- Yiğit İsmail, "Sevik Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2009, c. 36, s. 585.
- Yiğit İsmail, "Tebük Gazvesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2011, c.40, ss. 228-230.
- <http://www.sosyolojisi.com/topoloji/3081.html> erişim .01.11.2017
- <https://www.frmartuklu.org/konu/toplum-t%C3%BCrleri-konu-anlat%C4%B1m%C4%B1.171774/erişim.01.11.2017>
- <https://www.frmartuklu.org/konu/toplum-t%C3%BCrleri-konu-anlat%C4%B1m%C4%B1.171774/erişim.01.11.2017>
- <https://www.google.com.tr/search?q=Avcı+topluyıcılıktan+tarım+toplumuna+geçiş,+https://www.gidahattı.com/tarima-gecis-nezaman-ve-nerede-basladi-68225/erişim.01.11.2017>